

Л. Ільницької; відп. ред.: М. Романюк, А. Атаманенко]. – Львів; Острог; Париж; Нью-Йорк, 2007. – 576 с. – (НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка, Українське Історичне Товариство, Національний університет «Острозька академія»). 7. *Марунчак М.* Історія українців Канади: в 2 т. / Михало Г. Марунчак. – 2-ге вид. – Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1991. – Т. 1. – 464 с. 8. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний; [упоряд. О. Кулчинський]. – 2-е вид. (репринт.). – Львів; Кент; Острог, 2008. – Ч. I. – 372 [1] с. – (Наукове видання). 9. *Павличко Д.* Тривожить і болить / Дмитро Павличко // Український форум. – 2008. – 12 листопада. 10. *Педан Ю.* Італія кличе Італію / Юрій Педан // Всесвіт. – 2001. – № 5–6. – С. 140. 11. *Петлюра С. В.* Сучасна українська еміграція та її завдання / Симон Васильович Петлюра // Вибрані твори та документи [уклад. Л. В. Голота]. – К.:

Довіра, 1994. – 271 с. 12. *Удод Г.* Юліян Стечишин та його виховний ідеал // Західноканадський збірник / Григорій Удод. – Едмонтон: Канадське НТШ, 1975. – Т. XVII. – Ч. 2. – С. 184–190. 13. Центр українських студій Гарвардського університету й українці Канади / [зред. В. Верига]. – Торонто, 1976. – 31 с. 14. *Шуман Г.* Коллективная память поколений [Електронний ресурс] / Г. Шуман, Ж. Скотт // Социологические исследования. – 1992. – № 2. – С. 47–60. – Режим доступу до журн.: <http://www.ecsocman.edu.ru/data/718/421/1217/004.SCHUMAN.pdf>. 15. *Шевельов Ю.* Люди Академії, мури Академії, книги Академії // Михайло Ветухів. Перший президент УВАН у США: збірник пам'яті М. О. Ветухова / Юрій Шевельов. – Нью-Йорк; К.; Львів: «Місіонер», 2004. – С. 191–202.

Тетяна Боряк

Архівна україніка як продукт діяльності української еміграції: два десятиліття досліджень (1990–2010)

Стаття аналізує історію, особливості та періодизацію становлення архівної україніки, бурхливий розвиток якої пов'язаний з величезними документальними масивами, накопиченими українською еміграцією у країнах проживання, що зумовлює потребу надання інтелектуального і фізичного доступу до них.

The article analyzes history, peculiarities and periodization of Archival Ukrainica's formation, which intense development is connected with huge documental files accumulated by Ukrainian emigration in the countries of residence, what provokes the need of concession of intellectual and physical access to them.

XX ст. принесло небачений раніше еміграційний рух з України. Новими домітками для українців ставали країни різних континентів. Але навіть в умовах відірваності від рідної землі і неможливості повернутися, українські емігранти організовувались у громади, в тому числі дбаючи і про збереження документальної спадщини та її примноження. Передусім архівні, бібліотечні та музейні колекції стали для них засобом утвердження своєї ідентичності та комунікації зі світом. Величезний обсяг українських документальних масивів за кордоном і призвів до кристалізації такого наукового напрямку в українському архівознавстві як *архівна україніка*. Тож розглянемо сучасний стан розвитку архівної україніки та проекти, пов'язані з документальною спадщиною українців за кордоном.

У вересні 1990 р. на Першому конгресі Міжнародної асоціації українців у доповідях трьох українських вчених (Я. Ісаєвича, М. Сенченка, П. Соханя) було поставлено питання про загальну концепцію україніки. Їхні виступи й стали поштовхом до розробки загальної концепції «Архівна та рукописна україніка» та її обговорення 17 жовтня 1991 р. у Києві [1, с. 5–6]. Цю подію можна вважати першим етапом інституціоналізації наукового напрямку *архівна україніка*.

Результатом обговорення стала програма «Архівна та рукописна україніка: Програма виявлення, обліку, опису архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України», яка і заклала фундамент подальших досліджень, в першу чергу архівними установами (у сфері виявлення, описування архівної україніки), а також науковими інституціями та науковцями, як і питання про депозитарій переданої україніки (в оригіналах чи копіях). Окремим напрямом діяльності було виділено бібліографічну та археографічну реєстрацію зарубіжної україніки по окремих країнах. І тут пріоритет було віддано підготовці зведеної бібліографії довідників по зарубіжних рукописних збірниках [1, с. 49].

Наступний етап (1992–1995/1996 рр.) пов'язаний з програмою «Архівна та рукописна україніка: Національна зведена система документальної інформації (далі – НАІС)».

У подальшому проект НАІС виділився в окремий пріоритетний напрям роботи. Було вивчено зарубіжний досвід, що вилилось у складання бібліографії з проблем міжнародних архівних дескриптивних стандартів, з питань каталогізації архівної інформації. Розроблено ряд питань, пов'язаних з архівними і бібліотечними системами та з організації й використання даних у НАІС тощо [16].

У 1994 р., в плані розвитку НАІС, було підписано угоду про розробку спільного міжнародного проекту «Українська археобібліобаза», мета якого полягала у «створенні зведеної архівно-бібліографічної бази даних інституційного рівня на архівні і рукописні фонди в Україні» [6], що уможливило б інтелектуальний доступ до джерел. Аналогічний проект був успішно реалізований у Росії (по зібраннях Москви і Петербурга). Український же варіант проекту з ряду причин був менш успішним [6].

Початок третього етапу розвитку архівної україніки пов'язаний з 1998 р. По-перше, було опубліковано «Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні», де в контексті доступу до архівної інформації було вказано на таке важливе завдання, як «вихід на БД країн СНД, передусім Росії, країн Балтії та Білорусії, а також європейських країн із метою об'єднання ресурсів «україніки» в зарубіжних архівах, створення мета-БД, налагодження доступу до існуючих БД, копіювання матеріалів, що зберігаються в архівах, передусім Росії, на компакт-дисках» [9, с. 15].

По-друге, вийшов перший підручник з архівознавства, розділ п'ятий якого про зарубіжну україніку не був присвячений винятково проблемі україніки – висвітлювалась також організація архівної справи в зарубіжних країнах. Цей розділ не можна назвати насиченим з точки зору фактажу, натомість він виявився надзвичайно інформативним з теоретичної точки зору, зокрема, автор, спираючись на запропоновану американською дослідницею Патрицією Кеннеді Грімстед схему, виклав власну класифікацію україніки [7, с. 105–130].

Наступний, четвертий етап, включає першу половину 2000-х рр. і характеризується першими системними кроками у практичній діяльності з розшуку, реєстрації україніки

ініки та теоретичного узагальнення існуючих доробок. Головною подією цього періоду є надання фізичного та інтелектуального доступу до інформаційних ресурсів, які містять україніку. Цей етап позначений також поглибленням інформатизації архівної справи, про що свідчить відкриття у 2000 р. офіційного веб-порталу Державного комітету архівів України (далі – ДКАУ) – одного з важливих інструментів доступу до україніки.

Веб-портал став потужним довідковим ресурсом. Він має розділ «архівна україніка», що складається з таких підрозділів: нормативні документи; архіви, повернуті та передані в Україну; архівні зібрання України; архівна Україніка: матеріали до бібліографії (загальні огляди та огляди зібрань в країнах світу); проблеми втрачених та переміщених архівів, бібліотек, музеїв та ін. [2].

Своєрідною інституціоналізацією тематики, підсумком четвертого періоду та водночас – початком п'ятого етапу, – стало включення розділу веб-порталу «Зарубіжна архівна україніка. Матеріали до бібліографії» до першого тому (державні архіви) довідника по архівних установах України (2005): загальні огляди та огляди зібрань в окремих країнах. Така практика засвідчила свою життєздатність та набирає обертів, оскільки до довідника по архівній україніці в Канаді включено бібліографічні матеріали з даної теми.

Функцію з надання інтелектуального доступу до інформації про україніку виконують путівники по архівам. Для реалізації такого підходу – спрощення доступу до джерел, ДКАУ розробив перспективний план підготовки довідкових видань у межах програми «Архівні зібрання України» на 2001–2005 рр. Видання цієї серії продовжують виходити і сьогодні. Відкрив серію путівників по державним архівам путівник по Центральному державному архіву громадських об'єднань України (2001 р.). До першого путівника було вже включено інформацію про україніку – сегмент «Празького архіву» під назвою «Колекція документів «Український музей у Празі» [21, с. 243–282].

Не можна оминати і рішення Колегії ДКАУ «Про підготовку основних засад міжвідомчої Програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.» від 27 листопада 2002 р. [13, с. 12], розробку та реалізацію якої було проголошено одним із пріоритетних завдань ДКАУ, що логічно випливало з вимог Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи».

Актуальність програми полягає в тому, що нащадки представників другої хвилі еміграції не завжди спроможні оцінити цінність архівних та бібліотечних колекцій своїх батьків, маючи часто і мовну перешкоду для цього. Оскільки в Україну передано лише незначну частину таких документів, то варто скоординувати заходи у цьому напрямку, беручи за взірць досвід сусідніх країн (зокрема, РФ, Польщі) із тривалими традиціями еміграції, які налагодили контакти із центрами зберігання архівів, бібліотек та музеїв з історії своїх країн. Основним завданням даної програми було визначено «налагодження співробітництва з громадськими та науковими інституціями української діаспори, взяття на облік відповідних архівних зібрань, їх впорядкування силами українських архівістів, а згодом – передання в Україну (в оригіналах чи копіях, в тому числі – в електронному форматі)» [20].

Багатими на події став 2002 рік. З одного боку – це рік виходу другого видання підручника з архівознавства, виклад якого фактично повторює розділ про україніку від 1998 р. [5, с. 115–132]. Відповідно до концепції підручника з архівознавства (видання 2002 р.), тим же авторським ко-

лективом було підготовлено хрестоматію, яка включає подібний розділ «Архівна україніка» [4, с. 186–226]. Наповнення розділу свідчить про зміщення акценту в дослідженні архівної україніки у такий тематичний комплекс як реституційні процеси – тобто процеси переміщення культурних цінностей, які також включають архівні та бібліотечні колекції. Натомість у розділі відсутня інформація про архівосховища країн, які містять україніку. Очевидно, що через недостатню розробленість проблеми місцезнаходження україніки станом на початок 2000-х рр., було подано саме такий аспект україніки.

З іншого боку, у січні 2002 р. було створено Інститут досліджень української діаспори, який почав діяти як структурний підрозділ Національного університету «Острозька академія». Серед головних напрямів роботи Інституту можна виділити такі, як: видання наукових праць із різних аспектів діяльності української діаспори; розробка навчальних курсів та навчальних посібників для середньої і вищої школи; співпраця між українськими науковими установами та вченими з діаспори з відповідних питань; формування наукової бібліотеки й архіву, що триває донині [11].

Останній етап розвитку архівної україніки розпочався з середини/другої половини 2000-х рр. Його характерними ознаками є поглиблення досліджень, пов'язаних з українікою, зокрема, всебічне дослідження певних документальних комплексів та створення профільного архіву зарубіжної україніки як центральної установи з метою вирішення завдань виявлення, опису й акумулювання україніки.

Проаналізуємо офіційний рівень бачення подальшого розвитку проектів, пов'язаних з українікою. 22 грудня 2006 р. було видано наказ ДКАУ «З оголошення рішення колегії ДКАУ від 19.12.2006 «Про виявлення зарубіжної архівної Україніки державними архівними установами України»», який актуалізував та поглибив роботу з українікою в різних напрямках. Так, у Державній програмі розвитку архівної справи на 2006–2010 рр. закладено розділ «Повернення архівних цінностей в Україну», що засвідчує надійне укорінення напряму «архівна україніка» в українському архівознавстві та в архівній справі України на сучасному етапі. 14 серпня 2007 р. на Колегії ДКАУ було схвалено «Концепцію створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка»» [13, с. 12]. А в 2008 р. затверджено галузеву програму «Архівна україніка» мета якої полягає у створенні реєстру всіх даних про документи культурної спадщини України за кордоном [10, с. 4].

У 2008 р. співробітниками Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства було розроблено методичні рекомендації «Експертиза цінності документів архівної україніки з метою внесення до складу Національного архівного фонду» [10, с. 4–5].

Якщо говорити про дослідницький рівень опрацювання та розвитку концепції «україніка», то слід зауважити активізацію роботи з дослідження такої істотної складової архівної україніки, як «Празький архів» – 2005 р. побачили світ одразу дві праці зарубіжних фахівців [8; 14]. Про поглиблення досліджень у сфері україніки свідчить також наявність статей, присвячених різним аспектам цього поняття в Українській архівній енциклопедії, виданій у 2006–2007 рр.

Багатим на публікації з дотичної тематики був 2008 рік. Комплексною стала робота української дослідниці М. Палієнко про архівні центри української еміграції, в якій про-

аналізовано осередки у Польщі, Франції, Австрії, РФ, США, Канаді та деяких інших європейських країнах [17].

У цьому ж році вийшла праця І. Матяш про архівну україніку в Канаді, де було досліджено історію розвитку поняття в Україні, теоретичні доробки у цій сфері, та проаналізовано українські документальні збірки в Канаді [12]. До речі, 2010 р. побачив світ довідник «Архівна україніка в Канаді», керівником проекту та одним з упорядників якого є І. Матяш [3].

Нарешті, побачило світ фундаментальне видання, яке стосується історичного аспекту функціонування фондів україніки (перевидання 1942 р.) – дослідження українського громадського діяча, історика, багаторічного працівника Музею Визвольної Боротьби України С. Наріжного про міжвоєнну історію української еміграції [15].

Своєрідним підсумком всіх попередніх етапів дослідження архівної україніки стало створення у 2007 р. Центрального державного архіву зарубіжної україніки – координатора та головного виконавця проектів. Архів створено як центральний державний, що надає йому широкі повноваження у сфері поповнення НАФ документами україніки. Архів може комплектуватися як оригіналами, так і копіями «документів, що були в різні історичні періоди вивезені за кордон чи створені за кордоном, але відбивають події історії України в її сучасних кордонах, або є історико-культурним надбанням зарубіжного українства, які на законних підставах надійшли у власність України і внесені до Національного архівного фонду» [19].

Перші архівні матеріали надійшли вже у грудні 2007 р. з Румунії. А 2009 р. архів поповнився документами відомої української письменниці і поетеси Ганни Черинь – члена літературних об'єднань США і Канади, члена Спільки письменників України. Того ж року було передано частину родинного архіву Валентина Кохна (голови Українського Православного Братства імені В. Липківського зі США): документи з історії УАПЦ, її парафій та інших українських релігійних громад США, Канади і Європи [18, с. 147].

На сьогодні дослідники уже мають доступ до документів таких українських діячів в еміграції як: К. Мацієвича, О. Кобилянської, А. Артимовича, І. Горбачевського, Ю. Сірого та ін. Це уможливило дослідження не лише їхнього особистого життя, але й тих установ з якими у певний період життя вони були пов'язані [18, с. 147].

Триває робота з реєстрації архівної україніки, яка зберігається в зарубіжних та українських установах, що в майбутньому стане складовою реєстру «Архівна україніка». Ведеться робота з укладання реєстру архівної україніки у Польщі. Також у 2009 р. було проведено пошукові роботи з архівної україніки у Національному архіві Республіки Білорусь та Національному історичному архіві Білорусі. Виявлені документи складуть основу реєстру зарубіжної україніки в архівах Білорусі [18, с. 148].

Таким чином, двадцятилітній період конституювання та інституціоналізації наукового напрямку «архівна україніка» приніс значні доробки. По-перше, в Україні створено належні умови зберігання архівних документів, переданих українцями з-за кордону, що уможливило інтелектуальний та фізичний доступ до них. По-друге, ведеться активна робота з реєстрації україніки за кордоном, і першим кроком стало видання путівника по архівній україніці в Канаді (2010 р.). По-третє, створено профільний архів

зарубіжної україніки тощо. Отже, закордонне українство отримало можливість спілкуватись з Україною мовою своїх документів, збережених для нащадків. Проте, не слід забувати, що активні розробки означеної проблематики на останньому етапі (з середини 2000-х рр.) уможливлені дослідницькими пошуками, теоретичними обґрунтуваннями та практичними проектами попередніх п'ятнадцяти років.

1. Архівна та рукописна україніка. Матеріали розширеної міжвідомчої наради по обговоренню Державної програми «Архівна та рукописна україніка» (Київ, 17 жовтня 1991 р.) / [упоряд.: О. Тодійчук; наук. ред. В. Ульяновський]. – 2-е вид., доп. – К.: Інститут української археографії, 1992. – 118 с. 2. Архівна україніка [Електронний ресурс] / Держ. ком. Архівів України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/>. – Назва з екрану. 3. Архівна україніка в Канаді: довідник / [упоряд.: І. Матяш (керівник), Р. Романовський, М. Ковтун та ін.; Держкомархів України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства, Канад. ін-т укр. студій Альберт. ун-ту]. – К., 2010. – 882 с. 4. Архівна україніка (розділ 4) / [упоряд. Г. В. Боряк, І. Б. Матяш, Р. Я. Пиріг] // Хрестоматія з архівознавства. – К.: Видавничий Дім «КМ Академія», 2003. – С. 186–226. 5. Боряк Г. В. Архівна україніка // Архівознавство: підручник для студ. іст. ф-тів вищ. навч. заклад. / Г. В. Боряк. – К.: Видавничий Дім «КМ Академія», 2002. – С. 115–132. 6. Боряк Г. В. Десять років інформатизації архівної справи в Україні: Проблеми. Здобутки. Перспективи [Електронний ресурс] / Держ. ком. архівів України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/Researches/Doslidz-Boryak.php>. – Назва з екрану. 7. Боряк Г. В. Зарубіжні архіви та зарубіжна архівна україніка // Архівознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. України [ред. кол. Я. С. Калакура (гол. ред.) та ін.] / Г. В. Боряк. – К.: друкарня НАУКМА, 1998. – С. 105–130. 8. Грімстед П. К. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки / Патриція Кеннеді Грімстед. – К.: ДЦЗД НАФ, 2005. – 250 с. 9. Дубровіна Л. А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні / Л. А. Дубровіна // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 6–17. 10. Експертиза цінності документів архівної україніки з метою внесення до складу Національного архівного фонду: Методичні рекомендації / [уклад. Селіверстова К. Т., Ковтун М. В.] / Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. – К., 2008. – 23 с. 11. Інститут досліджень української діаспори [Електронний ресурс]. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.uoas.ua/net/ua/institutes/diaspora>. – Назва з екрану. 12. Матяш І. Архівна україніка в Канаді: Історіографія, типологія, зміст / І. Матяш. – К.: ТОВ «Видавництво «Горобець», 2008. – 150 с. 13. Матяш І. Концепція створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка» / І. Матяш // Студії з архів. справи та документознавства. К., 2007. – Т. 15. – С. 12–18. 14. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України та доля його фондів: іст.-архів. нариси / М. Мушинка. – К.: ДЦЗД НАФ, 2005. – 127 с. 15. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Частина перша. – 2-ге вид. – Львів; Кент; Острог, 2008. – 374, ССХХІІ с. 16. Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна україніка» (1991–1996) [Електронний ресурс] / Держ. ком. архівів України. – Електрон. текст. дані. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/BranchProgs/Programa.php#ProgNAU>. – Назва з екрану. 17. Палапінко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій): [монографія] / Марина Палапінко. – К.: Темпора, 2008. – 687 с. 18. Палапін А. Г. У Центральному державному архіві зарубіжної україніки (ЦДАЗУ) [Електронний ресурс] / А. Г. Палапінко // Вісник Державного комітету архівів України. – 2010. – Вип. 1 (38). – Січень – березень. – С. 146–148. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Visnyk/v-2010_1_38.pdf. 19. Про затвердження положення про Центральний державний архів зарубіжної україніки: [Електронний ресурс]. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/?2007-95>. – Назва з екрану. 20. Про підготовку основних засад міжвідомчої програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.» від 27 листопада 2002 р. № 87: Рішення колегії ДКАУ // Вісник Державного комітету архівів України. – 2002 р. – Вип. 4 (12). – С. 67–69. 21. Центральний державний архів громадських об'єднань України: путівник. – К.: друкарня НБУ ім. В. І. Вернадського, 2001. – 494 с.